

رویکردهای مشارکتی و اجتماع محور در حفاظت از آب و خاک

برگزاری سمینارها، وبینارها، نشستهای علمی و کنفرانسهای بین المللی از مهمترین برنامههای مصوب شورای حکام مرکز بین المللی مدیریت جامع حوزه آبخیز و منابع زیستی تحت پوشش یونسکو (ICIMWB) در سال ۲۰۲۴ است. به همین منظور در سالروز گرامیداشت پروفیسور دکتر کریم ساعی بنیان گذار علوم جنگل کشور، وبیناری علمی به میزبانی مرکز بین المللی ICIMWB و سازمان منابع طبیعی و آبخیزداری کشور، با مشارکت برخی از اساتید دانشگاه بلغراد، انجمن جهانی حفاظت از آب و خاک (WASWAC)، دانشگاه تربیت مدرس، دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی گرگان و انجمن آبخیزداری ایران در ۲۴ دسامبر ۲۰۲۴ (۴ دی ۱۴۰۳) از ساعت ۱۳ تا ۱۶:۳۰ برگزار گردید. در این وبینار حدود ۷۷ نفر از اساتید، کارشناسان، محققان داخلی و خارجی حضور داشتند. لیست اساتید و عنوان سخنرانی به شرح جدول زیر می باشد:

سخنرانان ملی این وبینار دکتر حمید نوری رییس مرکز بین المللی مدیریت جامع حوزه آبخیز و منابع زیستی در مناطق خشک و نیمه خشک، پرفیسور سیدحمیدرضا صادقی استاد دانشگاه تربیت مدرس و معاون رئیس انجمن بین المللی حفاظت خاک و آب و پرفیسور امیر سعدالدین استاد دانشکده منابع

ردیف	سخنران	عنوان
1	Prof. SHR SADEGHI, <i>Tarbiat Modares University, Deputy President for WASWAC</i>	Welcome Message and Introduction
2	Dr. H. NOURI, <i>Director of ICIMWB</i>	Welcome Message and Introduction to ICIMWB
3	3.1. Prof. Miodrag ZLATIC <i>Honorary President for WASWAC</i> 3.2. Prof. Jelena TOMICEVIC - DUBLJEVIC <i>Faculty of Forestry, University of Belgrade)</i>	Global Social and Participatory Approach in SWC
4	4.1. Dr. Katrina LAZAREVIC 4.2. Prof. Miodrag ZLATIC, <i>Faculty of Forestry, University of Belgrade</i>	World Overview of Participatory Approach with Some Examples
5	Prof. Amir SADODDIN, <i>Gorgan University of Agricultural Science and Natural Resources</i>	Iran Experiences on Social and Participatory Approach in SWC
6	6.1. Prof. Mirjana TODOSIJEVIC 6.2. Prof. Jelena TOMICEVIC - DUBLJEVIC <i>Faculty of Forestry, University of Belgrade</i>	Serbian Experiences on Social and Participatory Approach in SWC
7	Prof. Tijana VULEVIC <i>Faculty of Forestry, University of Belgrade</i>	Decision Making on SWC Measures: Effectiveness and Implementation Barriers
8	Prof. SHR SADEGHI, <i>Tarbiat Modares University, Deputy President for WASWAC</i>	Discussion, Conclusion, and Considerations, Virtual Group Photo

طبیعی و محیط زیست دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی گرگان بودند. اساتید داخلی و خارجی در این کارگاه رویکردهای جهانی، تجارب و درس آموخته های مرتبط با مدیریت مشارکتی منابع آب و خاک و موانع و چالش های فراوری تبیین مدیریت مشارکتی و الگوهای جامعه محور را مورد بحث

و بررسی قرار دادند. در این نشست همچنین شاخص‌ها و معیارهای ارزیابی مشارکتی و روش شناسی تولید داده‌ها و تجزیه و تحلیل الگوهای جامعه محور تشریح و نمونه‌های کاربردی و تجارب بدست آمده در این خصوص ارائه شد.

خلاصه موضوعات ارائه شده توسط سخنرانان:

- در تحلیل اثربخشی و موانع اجرای تصمیم‌گیری در حفاظت منابع آب‌و خاک، توجه به شناسایی و تحلیل نقش‌آفرینان موضوعی کلیدی است. سیاست‌گذاران، مقامات محلی، کشاورزان و زمین‌داران و محققین و پژوهشگران به شکل‌های متفاوتی در فرایند تصمیم‌گیری نقش دارند. تصمیم‌گیری در سطوح متفاوتی صورت می‌گیرد. تصمیمات در سطح کلان و ملی، تصمیمات در سطح محلی و تصمیمات روزمره با رویکردهای متفاوتی سیاست‌های حفاظت آب‌و خاک را تحت‌تأثیر قرار می‌دهد.
- در فرایند مشارکتی رویکرد مدیریت از پایین‌به‌بالا را می‌بایست مدنظر قرار داد در این رویکرد تصمیمات به ترتیب از جامعه به مقامات محلی و سپس به سیاست‌گذاران منتقل می‌شود. در چارچوب حفاظت از خاک، رویکرد پایین‌به‌بالا بر علل ریشه‌ای تخریب سرزمین تأکید شده و به کشاورزان این امکان را می‌دهد که با اتکا بر دانش عمیقی که از زمین خود دارند مداخلات مناسب‌تری را بر اساس منابع و نیازهای خاص خود اتخاذ کنند. رویکرد پایین‌به‌بالا همچنین مشارکت جامعه را در مدیریت منابع طبیعی ارتقا می‌دهد. می‌بایست توجه داشت در رویکرد از بالا به پایین، اغلب راه‌حلهایی که می‌تواند در مناطق وسیع اعمال شود مطرح شده و نیازهای خاص خانوارهای کشاورز نادیده گرفته می‌شود این یکی از دلایل وجود تعارض جوامع محلی با سیاست‌های کلان ملی است.
- در فرایند مشارکتی حفاظت خاک و آب سه رکن اصلی دسترسی به اطلاعات، مشارکت واقعی در فرایند تصمیم‌گیری و عدالت ضروری است این موضوع در معاهده کمیسیون اقتصادی سازمان ملل متحد برای اروپا (UNECE) مورد تأکید قرار گرفته است.
- مشارکت در تصمیم‌گیری ارتباط ویژه‌ای با قدرت و توان نقش‌آفرینی در مواجهه با سایر دست‌اندرکاران دارد. بر این اساس توانمندسازی جوامع محلی برای تصمیم‌گیری در مورد مدیریت منابع آب‌و خاک مهم و اساسی است.
- در تحلیل اثربخشی روش‌های مختلفی از جمله سنجش کمی تلفات خاک، مدل‌سازی و سنجش‌های مبتنی بر سنجش از دور وجود دارد. می‌بایست توجه داشت که اثربخشی از دید کشاورزان بر افزایش عملکرد محصول و حاصلخیزی قرار دارد. کشاورزان این شاخص‌ها را نسبت به شاخص میزان فرسایش خاک بهتر درک نموده و قبول دارند.
- رویکردهای مدیریت استراتژیک برای تصمیم‌گیری نظیر AHP و SWOT در سطوح مختلف قابل استفاده است. ظرفیت‌ها، چالش‌ها و موانع پیش رو را می‌توان با استناد به این روش‌ها مورد تجزیه و تحلیل قرار داد.
- عوامل مختلفی بر فرایند تصمیم‌گیری کشاورزان تأثیرگذارند، میزان آموزش، آگاهی و درک موضوع، وضعیت اقتصادی و مالی، سن، ریسک‌پذیری و عوامل فرهنگی در این فرایند تأثیرگذارند.
- رویکرد مشارکتی می‌تواند به پایداری بلندمدت طرح‌های اجرایی، ارتقای سازگاری، و ارتقای ظرفیت جامعه محلی برای حل‌وفصل چالش‌های مدیریت سرزمین بینجامد.
- درس‌آموخته‌های مدیریت مشارکتی حفاظت آب‌و خاک در کشورهای چین، تانزانیا و اتیوپی از بهبود عملکرد مزارع چای گرفته تا برنامه همکاری درختکاری قابل ارائه است. مهمترین موانع عنوان شده در این پروژه‌ها، کمبود منابع، مقاومت در برابر تغییر و عدم هماهنگی بخش‌های مرتبط بوده‌اند. بسیج و متنوع ساختن منابع مالی، آموزش و تقویت ارتباطات از طریق تدوین ساختارهای بین‌بخشی از مهمترین راهکارهای مقابله با این موانع بوده است.
- پایداری مناطق حفاظت شده در گرو تضمین حمایت جوامع محلی است. نوع نگرش و درک افراد محلی به اهمیت تنوع زیستی در این مناطق نقش اساسی در پشتیبانی این جوامع از مناطق حفاظت شده خواهد داشت.

- مهاجرت، علاوه بر ساختارهای اجتماعی، اقتصادی بر نحوه بهره برداری از منابع طبیعی و فرصتهای مرتبط با آن تأثیرات عمیقی برجای می گذارد. مهاجرت نشان دهنده عدم استفاده درست از سرمایه انسانی جوامع محلی برای حفاظت از منابع طبیعی قلمداد می شود.
- آموزش و ارتقای آگاهی از مهمترین عوامل ارتقای کیفیت سرمایه های انسانی برای ایجاد نگرشهای حفاظت از منابع طبیعی و دستیابی به اهداف بلند مدت طرح های حفاظت از منابع طبیعی بشمار می رود.
- تجارب بدست آمده از پارک حفاظت شده تارا (Tara) در کشور صربستان نشان داد که قطع ارتباط جوامع محلی با مناطق حفاظت شده یک اشتباه است. در عوض در صورتی که بتوان مردم محلی را از منافع پارک بهره مند نمود، سرمایه های انسانی حاضر در محل نقش کلیدی در پیشبرد برنامه های حفاظتی خواهند داشت. در این منطقه مردم محلی دو روستای مشرف بر محدوده پارک در توسعه گردشگری در منطقه سهیم شده و از منافع حاصل از آن بهره مند گردیدند.
- ایجاد نگرش مثبت در جوامع محلی ناشی از دخالت دادن آنان در فرایند تصمیم گیری، نقش بسزایی در ایجاد حس امیدواری و تلاش برای آینده بهتر داشته باشد. رسیدگی فعالانه به مسائل مردم محلی، بطور فزاینده ای بر موفقیت طرح های حفاظت منابع طبیعی اثر دارد. این نکته همواره می بایست مورد توجه باشد که مردم محلی سهامداران اصلی و نقش آفرینان کلیدی برنامه های حفاظت از منابع طبیعی بشمار می روند.
- همگردانی مشارکت (Co-management) به وضعیتی اطلاق می شود که در آن دو یا چند نقش آفرین اجتماعی، برای مدیریت و بهره برداری منصفانه یک قلمرو مشخص منابع طبیعی از طریق مذاکره، تفاهم و تضمین توافقات اقدام نموده و مسئولیت این اقدام آگاهانه را می پذیرند.
- برای استقرار ساختار همگردانی مشارکتی نیاز به حکمرانی خوب، دسترسی عادلانه به اطلاعات سرزمین، دانش مهارت و آگاهی و یک محیط توانمند برای نقش آفرینی است. مخالفان این رویکرد را گاه هزینة بر و طولانی دانسته و بر موانع اجتماعی و اقتصادی و سیاستی تأکید می نمایند. بایست در نظر تنوع زیستی در منابع طبیعی حاصل برهم کنش جوامع و طبیعت بشمار رفته و نمی بایست جوامع محلی را رودرروی تنوع زیستی قرار داد.
- ۱- آمادگی و سازماندهی طرفین و نقش آفرینان برای مشارکت (سازماندهی)، ۲- مذاکره در مورد برنامه ها و موافقت نامه های مدیریت مشترک (توافق)، ۳- اجرا پایش، ارزیابی و بازنگری در طرح ها و موافقت نامه ها (یادگیری از طریق انجام دادن - learning by doing)، سه رکن اساسی همگردانی مشارکتی بشمار می روند. روشهای متنوعی از جمله: نقشه برداری مشارکتی Participatory mapping، نقشه برداری تاریخی Historical mapping، ترانسکت پیاده روی ترانسکت Transect walk (از جمله روشهای ارزیابی مشارکتی که به یک پیاده روی سیستماتیک در امتداد یک مسیر تعریف شده (ترانسکت) در سراسر روستا، جامعه / منطقه پروژه همراه با مردم محلی برای کاوش در شرایط منابع طبیعی، آب و ... با مشاهده، پرسیدن، گوش دادن، نگاه کردن و تولید یک نمودار ترانسکت است)، تحلیل روند Trend analysis، طوفان فکری Brainstorming، طوفان فکری ساختاریافته Structured brainstorming، تبیین هدایت شده چشم انداز Guided visioning (در این روش دستاورد کاران بر اساس سناریوهای تعریف شده ترسیم چشم انداز آینده می پردازند)، ترسیم درخت مشکل - علل - اثرات Problem-causes-effects trees، تجزیه و تحلیل نقاط قوت، ضعف، فرصت ها و محدودیت ها (SWOL). آموزش و ارتقای آگاهی از طریق برگزاری نمایشهای خیابانی و نمایش فیلم Street or village theatre (and film shows) برای انجام رویکرد همگردانی مشارکتی وجود دارد.
- مشارکت، سطوح متفاوتی دارد از جمله: ۱- مشارکت قراردادی Contractual participation: در این رویکرد، یک بازیگر اجتماعی تنها حق تصمیم گیری دارد. فقط این بازیگر قدرت تعیین و ابلاغ برنامه ها را داشته و به نوعی «صاحب» این فرآیند در نظر گرفته شود. سایر دست اندرکاران تنها برای ارائه خدمات و پشتیبانی از طریق عقد قرارداد با صاحب فرایند و اجرای دستورات او، نقش دارند. مشارکت

مشورتی **Consultative participation**: اکثر تصمیمات کلیدی توسط یک دست اندرکار گرفته شده اما برای اتخاذ تصمیمات، بر مشورت و جمع آوری دیدگاه سایر ذینفعان تاکید می گردد این اقدام به ویژه برای شناسایی محدودیت ها و فرصت ها، اولویت بندی و/یا ارزیابی اقدامات انجام شده مورد بررسی قرار می گیرند. مشارکت مبتنی بر همکاری **Collaborative participation**: دست اندرکاران مختلف در فرایند تصمیم گیری نقش داشته و با هم همکاری می کنند آنان موقعیت و قدرت متعادل تری داشته و با تاکید بر ارتباط از طریق از طریق تبادل دانش و به اشتراک گذاشتن ظرفیتهای و قدرت تصمیم گیری در طول فرآیند مشارکتی اقدام می نمایند.

- مشارکت آکادمیک **Collegiate participation**: بازیگران مختلف با هم به عنوان همکار یا شرکای "مالکیت" در نظر گرفته شده و مسئولیت به طور مساوی بین آنها توزیع می شود. در این فرایند، تصمیمات با توافق یا اجماع بین همه گرفته می شود.
- کشور استرالیا را می توان یک نمونه موفق دارای ساختار مدیریت منابع طبیعی پایدار در نظر گرفت. عناصر کلیدی برای مدیریت منابع طبیعی در این کشور عبارت است از: بکارگیری رویکردهای چند وجهی و بین رشته ای در سراسر زمینه ها و مسائل، برنامه ریزی یکپارچه بر اساس مناطق دارای منافع مشترک یا مرتبط، در نظر گرفتن داده های واقعی در دسترس و نگاه فراگیر به "کل" یک سیستم در فرایند ارزیابی فضایی و تبیین چارچوب های مدیریتی، برای مثال در نظر گرفتن یک حوزه آبخیز، یک سیستم جریان آب زیرزمینی، واحدهای مبتنی بر چشم انداز و مناطق زیستی **bioregions**. مشارکت انسجام یافته بین صنایع، دولت، بخشهای علمی و گروه های اجتماعی، تعهد و تسهیل ارائه منابع مورد نیاز در سطوح محلی، ایالتی و ملی، پذیرش چشم انداز مشترک برای هر منطقه و به رسمیت شناختن ملاحظاتی اجتماعی و اقتصادی با مطالبات زیست محیطی در فرایند توسعه.
- مدیریت مبتنی بر سازگاری (**Adaptive management**) به فرآیندی ساختاریافته و تکراری برای تصمیم گیری قوی در مواجهه با عدم قطعیت، با هدف کاهش عدم اطمینان در طول زمان از طریق پایش سیستم اطلاق می شود.
- رویکرد کثرت گرایی (**pluralism**) بر این شناخت تمرکز دارد که در هر جامعه ای، دست اندرکاران، علایق، ارزشها و دغدغه های متفاوتی وجود دارد به عنوان مثال گروه های دولتی و غیردولتی در سطوح محلی و ملی، بخش خصوصی و کسب و کارهای مختلف، و تاثیرگذاران بیرونی همگی بر منابع طبیعی یک عرصه اثرگذارند این گروه ها به عنوان ظرفیتهای مکمل برای مدیریت منابع طبیعی در نظر گرفته می شوند.
- قوانین رسمی ملی و قوانین عرفی محلی هر دو ظرفیتهای قابل اتکا برای دستیابی به توافق از طریق مذاکره و تبیین سیستم حکمرانی خوب مبتنی بر مشارکت بشمار می روند.
- میراث (**patrimony**)، در واقع معرف یک حق نمایندگی برای یک قلمرو، یک منطقه یا مجموعه ای از منابع بشمار می رود. میراث، نسل های گذشته، حال و آینده دست اندرکاران را پیوند داده و بیشتر بر تعهدات مالک تمرکز می کند تا بر اقتدار مالک. میراث یک دیدگاه مشترک از پایداری را ترویج می کند که پیوند دهنده نیازهای نسل حاضر و میل به پایداری و حفظ آن برای نسلهای آتی می باشد.
- مدیریت تعارض (**Conflict management**)، فرآیندی مصالمت آمیز است که بر پایه ترویج گفتگو و مذاکره برای دستیابی به توافق بین نقش افرینان مختلف با دیدگاه ها، اولویتهای و منافع متفاوت، قرار دارد. دستیابی به نتایج برد- برد، رسیدگی به اختلافات قبل از ایجاد خصومت، کمک به بازیگران نهادی برای کشف گزینه ها و راه حل های متعدد و دستیابی به توافقی که همه طرفین می توانند آن را بپذیرند. شناخت عوامل اصلی و ریشه ای تعارض به منظور پیشگیری از آنها در آینده از موضوعات مهم ارزیابی های مشارکتی بشمار می رود. برای مدیریت تعارض معمولاً نقش آفرینی تسلیگر و میانجی ضروری است.
- بررسی فاصله بین رویکردهای مفهومی و عملی مشارکت جهانی، منطقه ای و محلی مورد تبادل نظر قرار گرفت و در نهایت پیشنهاد تشکیل یک اتاق فکر و اندیشکده مدیریت جامع مشارکتی با همکاری ساختارهای مرتبط کنوانسیون تغییر اقلیم (**UNFCCC**)، کنوانسیون مقابله با بیابانزایی (**UNCCD**)، کنوانسیون تنوع زیستی (**CBD**)، سازمان آموزشی، علمی و فرهنگی سازمان ملل متحد (**UNESCO**)، مراکز

تحقیقاتی و دانشکاههای داخلی و خارجی، توسط مرکز بین‌المللی مدیریت جامع حوزه آبخیز ICIMWB و نیز انجمن جهانی حفاظت از آب‌و خاک WASWAC مورد تأیید قرار گرفت.

